

ЗАСТОСУВАННЯ СПОЖИВЧИХ КАРТОК В УМОВАХ НАДЗВИЧАЙНИХ СИТУАЦІЙ НА УКРАЇНСЬКИХ ЗЕМЛЯХ

Розглянуто передумови впровадження платіжних карток, наведена та обґрунтована періодизація функціонування споживчих карток в Україні. Зазначено роль платіжної картки в сучасному світі

Постановка проблеми. Загальновідомо, що споживчі картки виступають носіями і еквівалентами прав на отримання продуктів споживання в організованій картковій системі. Карткова система, у свою чергу, – це система розподілу продуктів харчування і товарів за картками. Споживчі картки є одним із винаходів людства, які застосовуються в умовах неспроможності грошей забезпечувати усі загальновідомі функції, а саме: засобів обігу; засобів платежу і засобів нагромадження. Причинами звуження функцій грошей виступають надзвичайні ситуації, якими є війни, економічні кризи, повені, неврожаї, технокатастрофи та інші надзвичайні події, що змушують управління державою або окремими територіями впроваджувати надзвичайні економічні заходи. Ці заходи скеровують насамперед на забезпечення розподілу товарів першої необхідності серед населення. Такі заходи мали місце майже у всіх країнах Європи, і найбільше їх припадає на ХХ століття.

Однак, історичні витоки карткових систем сягають значно глибших часових пластів і повертають нас до епохи Стародавнього Китаю та Месопотамії, коли гроші як універсальний еквівалент обміну ще не були сформовані у тому вигляді, що ми маємо сьогодні, а функцію грошей виконували різноманітні товари. Наприклад, понад три тисячі років тому імператор у Стародавньому Китаї намагався регулювати споживання продуктів. Його підданам видавались мотузки з імператорською печаткою на одному кінці, що визначало норму споживання на сім'ю.

Під час трансакції продавець відтинав частину мотузки, що зменшувало право на відповідну частину. У Месопотамії більш чотирьох тисяч років тому розподільча система постачання продуктів була створена правлячою династією царів у зв'язку з використанням ірригаційно-меліоративної системи землеробства й абсолютної монополії на земельну власність. Такі умови призвели до згортання торгівлі та централізованого розподілу продовольчих товарів населенню, яке працювало на царя і отримувало у якості платні пайки, що диференціювались у залежності від ієрархічного становища окремих осіб.

Світові війни ХХ століття викликали різке загострення дефіциту ресурсів у країнах, які брали в них участь, що призвело до посилення державного сектора економіки. Це виразилось в активному регулюванні урядом процесів постачання, які до цього регулювались ринком. Мало яким країнам Європи вдалось уникнути введення споживчих карток. Першість у застосуванні карткових систем у часи першої світової війни належить насамперед Німеччині та Австро-Угорщині. Дана система розподілу була використана в дещо іншій формі в часи військового комунізму і сталінським режимом у колишньому СРСР. Не обминули споживчі картки й України та її багатостраждальної історії, як у періоди окупації так і в часи незалежності.

Сьогодні, коли грошові відносини поступово витісняються різноманітними електронними системами платіжних карток,

питання досвіду застосування споживчих карток є актуальним для кожної держави, оскільки в основі функціонуючої нині платіжної системи за допомогою пластикових карток закладено принципи давніх карткових систем. Різниця між колишніми картковими системами і сьогодишніми платіжними картковими системами полягає у тому що нормою для бази розподілу була маса наявних споживчих товарів, а в сучасних системах електронних платіжних карток основою для придбання товарів і послуг виступає грошова маса на рахунку конкретного клієнта. Однак, у сучасних умовах виникає багато нестандартних ситуацій, які вимагають невідкладних і надійних вирішень, що може знайти правильну відповідь на основі вивчення історичного досвіду. Тому дослідження функціонування карткових систем на території України має як практичну так і теоретичну цінність.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. На превеликий жаль, питання споживчих карткових систем не достатньо досліджено в економічній літературі. Наявні дослідження здебільшого стосуються

соціально-економічних і політичних аспектів упровадження карткових систем. Серед них найбільше присвячено питанням заробітної плати та розподілу виробленої продукції [1-2]. Окремо висвітлювалось питання функціонування споживчих карток у грошово-кредитній системі [3-4]. Тоді як повз увагу науковців пройшли питання системного та комплексного функціонування споживчих карток як елементу обліково-контрольної системи держави і окремих територій.

Викладення основного матеріалу. На українських землях споживчі картки у ХХ столітті упроваджувались сім разів, і в сумі період їх застосування склав 22 роки. Такий значний проміжок часу та різноманітні їх форми і зміст є підставою для виділення сім основних періодів функціонування споживчих карток. Враховуючи, що територія України входила до складу в один той же час різних країн, слід зауважити, що впровадження карткової системи не завжди відповідало в часовому й територіальному вимірах. Тому для більш наочного відображення періодизації функціонування карткових систем використано таблицю 1.

Таблиця 1. Періодизація функціонування споживчих карток в Україні

Період	Територія	Мова	Види продуктів
1. Перша світова війна (1914-1918рр)	Західна Україна (у складі Австро-Угорщини)	Німецька, українська,	Хліб, мука, цукор, картоплі, каві.
2. Визвольні змагання українського народу (1917-20рр)	Окремі міста України (Київ, Кам'янець-Подільський, Одеса і т. д.)	польська, українська, російська	Хліб, цукор, продукти
3. Період військового комунізму (1918-21рр.)	УРСР (територія України у союзі з РРФСР)	російська	Хліб, комплексні обіди
4. Радянська індустріалізація і голодомор (1931-34рр.)	УРСР	Російська, українська	Усі продукти
5. Друга світова війна (1939-44рр.)	Україна	Німецька, українська,	Хліб, молоко, яйця, сало, мука, ін.
6. Післявоєнне відродження (1945-47рр.)	Україна	польська, українська,	Усі продукти
7. Розпад СРСР і відновлення незалежності України (1990-92гг.)	Україна	Російська, українська	Усі продукти (окрім хліба)
		Українська	

Під час першої світової війни (перший період) державне регулювання споживання не досягло великих розмірів. Принципи, на яких ґрунтувався розподіл продуктів і товарів, були єдині в Німеччині, Австрії, Франції і Росії. Насамперед забезпечувалася армія, яка перебувала на пайковому постачанні. Споживчі картки як засіб обліку і контролю за споживанням продуктів цивільним населенням, з'являлися, як правило, стихійно, за ініціативою органів місцевого управління. Так, регулювання споживання продуктів у західній частині України, що входила до намісництва Галичини у складі Австро-Угорської імперії, розпочалось відразу з початком війни емісією споживчих карток. Спочатку це були картки на хліб (борошно) і цукор, а згодом до нормованих продуктів долучились кава та картопля. Споживчі картки, наприклад у Львові, випускали на день, тиждень, два і чотири тижні. Одноденні картки надавали право на 210 грам хліба або 150 грам борошна; тижневі – 980 г хліба або 700 г борошна; двотижневі відповідно 1960 г хліба або 1400 г борошна. Чотирьохтижневі картки видавалися для споживання цукру з розрахунку 750 г на місяць. Окрім основних карток управлінням м. Львова емітувалися додаткові робітничі картки для придбання хліба (борошна) та цукру. Для інших міст Галичини було передбачено більш стандартизовані картки на хліб (борошно), які відрізнялись печатками конкретних населених пунктів, наприклад – м. Сокаль, тепер Львівська область. У зв'язку з погіршенням економічної ситуації до числа контролю й нормування споживчими картками додаються все нові продукти. Так, у 1917 році, у число регламентованого продажу було віднесено споживання кави, відповідно до споживчих карток, що видавалися один раз на 8 тижнів було передбачено норму у 1/8 кг смаженої кави або ¼ кг кавової суміші. У число нормованого споживання у 1918 році ввійшла картопля. Збережена картка контролю споживання картоплі з урожаю 1918 року видавалась на 40 тижнів, кожна нумерована

клітинка якої надавала право на денну норму споживання котра мала додатково оголошуватися управлінням Галичини. Окрім перелічених видів карток на території галицьких міст, під час першої світової війни, місцевими органами управління постійно здійснювались акції в допомогу незаможному населенню у вигляді надання даній частині населення спеціальних бон, які надавали пільги в оплаті харчування в громадській їдальні. Наприклад, бон староства м. Стрия на 1 корону для придбання білету на один обід у військовій їдальні з доплатою решти суми в готівці, вказувалось також, що стрийське староство виплатить керівництву їдальні за повернення цього бону одну корону (фото). Аналогічні бони у значній кількості випускали у Львові та Жидачеві (Львівської області). Усі споживчі картки супроводжувалися застережним записом щодо їх передачі іншим особам чи продажу, що передбачувало відповідальність за порушення у формі штрафу (5000 корон) або ув'язнення терміном шість місяців. Таким чином, загальнодержавні норми споживання на території Галичини (з єдиними принципами стратифікації всього населення країни) у період першої світової війни були введені тільки на окремі продукти. Ці загальнодержавні карткові системи були слабо стратифіковані. Переваги мали хворі і діти, а також люди, зайняті важкою фізичною працею. Норми мали загальногромадянський характер: вони стосувалися і жителів міст, і мешканців сільських районів. Стратифікація карткового постачання в період першої світової війни визначалася умовами праці населення і принципами соціальної справедливості.

Другий період використання споживчих карток відноситься до періоду боротьби за незалежність. На території України споживчі картки вводилися кредитними і споживчими товариствами, союзами кооперативів і міськими органами самоврядування. Водночас, у багатьох населених пунктах, через нестачу грошей центральних емісій,

почали впроваджуватись до грошового обігу місцеві та приватні емісії грошей [5]. Дана обставина дещо звужувала упровадження споживчих карток. Історичні матеріали свідчать про те, що споживчі картки в цей період не мали чітких і єдиних стандартів. Наприклад, фрагмент споживчої картки міста Києва, що зберігся, з державною символікою УНР призначалася для певних продуктів групи Б. У м. Одесі використовувалися споживчі картки на отримання певного числа порцій цукру, а кількість цукру в порції визначалася щомісячно уповноваженим міського управління і оголошувалось населенню. У Кам'янець-Подольську випускалися споживчі картки з розрахунку на одну, три або чотири душ, в яких виділено 84 окремі чеки. За зловживання при використанні карток передбачалася відповідальність у вигляді позбавлення права на отримання власником картки продуктів строком на два місяці, а також передбачалася судова відповідальність. Стихійність поширення карток визначила різноманітність норм, асортименту нормованих продуктів і принципів розподілу. Відомості про локальні карткові системи свідчать: у тих випадках, коли стратифікація постачання існувала, вона визначалася в основному принципами соціальної справедливості. Переваги при отриманні продуктів, мали діти і хворі. Слід також відзначити, що в роки першої світової війни місцеві органи зберігали чималу свободу у вирішенні питань постачання.

Яскраво виражена соціальна стратифікація постачання вперше з'явилася на території УРСР в період військового комунізму (третій період). Після потрясінь світової війни і революцій Україна була втягнута у громадянську війну, розруху і голод. В результаті націоналізації промислових підприємств, банків, введення державної монополії торгівлі державний сектор в економіці різко збільшився. Селяни продовжували вести індивідуальне господарство, але не могли розпоряджатися виробленою продукцією на свій розсуд.

Загони, що прибували з міст, насильно вилучали продовольство на потреби армії і робітників. Гостра продовольча і товарна криза, а також одержавлення економіки привели до створення глибоко диференційованої карткової системи. Армія займала особливе положення в системі державного постачання періоду військового комунізму. Військові отримували кращий у той час червоноармійський пайок. Такий же пайок видавався медперсоналу, що працював в районах епідемій. Проте армія і в роки першої світової війни мала переваги в системі державного постачання. То нове, що з'явилося в період військового комунізму, - класовий пайок. Так, все населення було розділене на трудове і нетрудове. У другу категорію потрапили "особи чоловічої і жіночої статі і їх сім'ї, що живуть доходами з капіталів, будинків і підприємств або експлуатацією найманої праці, а також особи вільних професій, що не перебувають на державній службі". Приватні підприємці в період військового комунізму формально отримали картки, але входили до останньої категорії, з найменшими нормами; продукти видавалися їм "в межах можливості" – після задоволення потреб "трудового населення". В умовах постійної нестачі продуктів це часто означало відсутність постачання. Усе трудове населення в період військового комунізму також було розділене на групи. Наприклад, збереглась картка міста Феодосії на хліб, яка стосувалася трудової групи Б. Ієрархія їх постачання зазнавала зміни. Вона почалася з приблизного ділення на тих, що працювали в особливо важких умовах, важких умовах і на зайнятих легкою фізичною працею. З часом критерії стали чіткішими - кращі пайки отримували робітники найбільш важливих промислових підприємств (класовий пайок), робітники паливно добувної промисловості (особливий пайок) і залізничники (додатковий пайок). У ієрархії державного постачання періоду військового комунізму були чітко виражені принципи соціальної справедливості. Годуючі матері і вагітні

жінки повинні були отримувати пайок нарівні з тими, що працювали в найбільш важких умовах. Дітям до 14 років видавався пайок робітників важкої фізичної праці; підліткам, які навчалися, безробітним і пенсіонерам — пайок робітників, зайнятих легкою фізичною працею. Наприклад, збереглася картка для дітей безробітних на право отримання обіду в їдальні у місяці березні 1920 року. Пайок домогосподарок в період військового комунізму залежав від величини їх сім'ї.

Четвертий період використання споживчих карток на Україні, був обумовлений політикою індустріалізації країни. Вже з 1929 р. в країні почалося введення карткової системи, як найбільш практичний спосіб виробництва і розподілу споживчих товарів, що забезпечує планові розрахунки капіталовкладень у виробництво основних товарів, їх облік і контроль відповідно до купівельної спроможності населення. Так, 14 лютого 1929 р. була впроваджена всесоюзна карткова система на хлібопродукти. Хліб повинен був продаватися тільки по спеціальних забірних книжках. Поступово картки почали поширюватися на масло, м'ясо, цукор, крупу і так далі. Відкритий продаж непродовольчих товарів також згортався із-за величезних черг. Було введено їх нормований розподіл по талонах і ордерах. Індустріальний прагматизм повинен був, на думку Сталіна, визначати принципи карткової системи. У зв'язку з цим формулювалися певні вимоги до карткової системи. Згідно вказівок Сталіна необхідно було зосередити засоби постачання робітників в основних, складених за списком районах. Виділити на кожному підприємстві ударників і забезпечувати їх повністю; як продуктами харчування і мануфактурою, так і житлом. Не ударників передбачалось розділити на дві категорії, на тих, які працюють на даному підприємстві не менше року, і тих, які працюють менше року, причому перших - забезпечувати продуктами і житлом у другу чергу і по повній нормі, других - у третю чергу і по зменшеній нормі. 15 грудня 1930 р.

Політбюро прийняло ухвалу "Про робітниче постачання", де врахувало побажання Сталіна [6]. При впровадженні карткової системи був врахований досвід військового комунізму. Норми карткового постачання стали більш диференційованими і встановлювалися виходячи з вкладу у трудовий процес або трудової активності. Розподіл здійснювався за категоріями і товари продавалися за встановленими низькими цінами, а всі їх надлишки реалізовувалися через "комерційну торгівлю". У січні 1931 р. за рішенням Політбюро ЦК ВКП(б) Наркомат постачання СРСР ввів всесоюзну карткову систему розподілу основних продуктів харчування і непродовольчих товарів. Революційне гасло "Хто не працює, той не їсть" отримав індустріальний підтекст: "Хто не працює на індустріалізацію, той не їсть". Картки видавалися тільки тим, хто працював у державному секторі економіки (промислові підприємства, державні, військові організації і установи, радгоспи), а також їх утриманцям. Поза державною системою постачання опинилися селяни і позбавлені політичних прав, які склали більше 80 % населення країни. Постачання тих, хто отримав картки, здійснювалося з врахуванням складної ієрархії груп і підгруп населення і залежало від територіальної, а також функціональної близькості людини до індустріального виробництва. За задумом творців системи розподілу, в умовах напівголодного існування картки повинні були виконувати роль "батого і пряника", працюючи на індустріалізацію країни. Політбюро або, за його дорученням, центральні державні органи оцінювали індустріальну корисність людей і залежно від цього визначали умови їх життя - зарплату, норми постачання, асортимент отримуваних товарів, ціни на них, навіть магазини, де їх можна було купити, і їдальні, де можна було поїсти. На початку 1931 р. у країні існували чотири списки постачання (особливий, перший, другий і третій). Їх називали "списками міст", але по суті це були групи промислових об'єктів, оскільки підприємства

одного міста могли бути віднесені до різних списків постачання. Переваги в постачанні мали особливий і перший списки, куди увійшли провідні індустріальні підприємства Москви, Ленінграду, Баку, Донбасу, Караганди, Східного Сибіру, Далекого Сходу, Уралу. Жителі цих промислових центрів повинні були отримувати з фондів централізованого постачання хліб, муку, крупу, м'ясо, рибу, масло, цукор, чай, яйця насамперед і за вищими нормами. Споживачі особливого і першого списків складали тільки 40 % у числі забезпечуваних, але отримували основну частку державного постачання - 70-80 % усіх фондів, що поступали в торгівлю. У другий і третій списки постачання потрапили малі і неіндустріальні міста, підприємства шкло-порцелянової, сірникової, паперово-целюлозної промисловості, комунального господарства, хлібні заводи, дрібні підприємства текстильної промисловості, артілі, друкарні і тому подібне. Вони повинні були отримувати з центральних фондів тільки хліб, цукор, крупу і чай, до того ж по нижчих нормах, ніж жителі міст особливого і першого списків. Решту продуктів передбачалось брати з місцевих ресурсів. Наприклад, збереглись картки м. Харкова яке було віднесене до другої категорії постачання. Ієрархія державного постачання не обмежувалася поділом міст і підприємств на групи за ступенем індустріальної важливості. Усередині кожного з чотирьох списків існували різні стандарти постачання, які залежали від виробничого статусу людей. Вищу категорію в кожному із списків представляли норми індустріальних робітників (група "А"). До цієї групи відносилися робітники фабрично-заводських підприємств і транспорту. Так, по картці робітника, включеного у цей список, можна було купити 800 г хліба в день, 4,4 кг м'яса, 2,5 кг риби, 3 кг крупи, 1,5 кг цукру, 400 г масла, 10 шт. яєць в місяць. Але насправді викупити продукти за цими нормами, вдавалося далеко не завжди. Товарних ресурсів, що поступали, як правило,

не вистачало, норми видачі скорочувалися, в магазинах необхідно було вистояти величезні черги. Норми інших робітників (група "Б") і осіб фізичної праці, не зайнятих на фабрично-заводському виробництві, представляли другу категорію постачання. За нормами групи "Б" повинні були забезпечуватися також кооперовані кустарі, робітники в установах охорони здоров'я і торгівлі, а також ті, що мали заслуги перед державою; пенсіонери, старі більшовики і колишні політкаторжани на пенсії. Третю, нижчу категорію постачання у кожному із списків представляли норми службовців. Ці норми поширювалися також на членів сімей робітників і службовців, на некооперованих кустарів, ремісників, звичайних пенсіонерів, інвалідів і безробітні. Діти складали окрему групу постачання. Віковий ценз - 14 років - обмежував дитячу групу тільки тими, хто був народжений після 1917 р. Сільські робітники і службовці, яких представляли головним чином працівники радгоспів, знаходилися в гірших умовах в порівнянні з міськими. Сільські робітники були віднесені до третього списку постачання. Усередині одного радгоспу робітники забезпечувалися кращим, ніж службовці, але працівники різних радгоспів мали різні норми, залежно від господарської значущості. Зернові і бавовняні радгоспи мали переваги перед рештою. Положення робітників і службовців у великих індустріальних центрах було краще, ніж у малих, не індустріальних містах і в сільській місцевості. Навіть діти, з точки зору творців карткової системи, мали певну ієрархію, яка повторювала нерівність постачання їх батьків. В індустріальних центрах діти могли розраховувати на багатший асортимент продуктів. У малих і не індустріальних містах діти не отримували з центральних фондів ні м'яса, ні риби, ні масла, ні яєць [6]. Дана карткова система створила умови для різних махінацій, розкрадань і спекуляції. Постійні перевірки виявляли розбіжності в числі прикріплених і реально працюючих на підприємстві, кількості проданих продуктів і карток,

включення в особливий і перший список осіб, що не мали на це право. Викрадені з нормованої торгівлі товари продавалися на “чорному” ринку вільно, але за високими (у 2-3 рази вище) цінами. Товари народного споживання можна було купити у системі комерційної торгівлі. Проте найгірше, до чого привела карткова система періоду індустріалізації населенню України – це голодомор у сільській місцевості. З одного боку сільське населення, що займалося індивідуальним господарством, не були включені в списки забезпечених споживчими картками, а з іншого боку повинні були здавати всі надлишки зерна, і для власного споживання і посівів практично нічого не залишалось. Таке відношення до українського селянства зі сторони заготівельних органів було, сформовано виходячи із сталінської політики боротьби з “куркулями”, і в результаті привело до масового знищення сільського населення. Жертвами голодомору стали більше 7 мільйонів українців [7]. З 1.01.1935 р. керівництво країни було вимушене відмінити картки на хліб, з 1.10.1935 р. - на м'ясо, рибу, картоплю, жири, цукор. У 1936 р. поступово були відмінені картки на промислові товари. Замість розділення торгівельних закладів на комерційних і торгуючих за картками знов була відтворена єдина система торгівлі. З початком Другої світової війни продовольчі ресурси, що різко скоротилися, на всій території України зумовили введення системи нормованого розподілу (п'ятий період). Спочатку споживчі картки були введені в західних областях. Так, у зв'язку з розділенням Польщі, виник дефіцит продовольства як наслідок згорання торгівлі, і місцева влада впроваджувала споживчі картки. Наприклад, у місті Дрогобич Львівської області у вересні 1939 р. були введені картки на хліб. На Закарпатті були введені картки на цукор.

У зв'язку з нападом Німеччини на СРСР, на території України почали використовувати німецьку карткову систему. До наших днів

збереглися контрольні картки споживання молока в місті Старий Самбір Львівської області за жовтень 1941 року. Купони цих карток надавали право на придбання відповідно 0,5 або 0,25 літра молока в день. Такі картки видавалися на 28 днів. Розвиток військових дій супроводжувався розширенням асортимента продуктів споживання яких регламентуються картковою системою. У 1943 році нормований продаж поширювався практично на всі продукти харчування: хліб, крупи, яйця і ін. Окрім випусків карток органами місцевого самоврядування, споживчі картки випускалися німецькими властями, які призначалися для дорослого населення не німецького походження. Ці картки отоварювалися через Союз споживчих кооператив “Народна Торговля”, які також виступали емітентами власних споживчих карток українською мовою. Німецька карткова система проіснувала на території України до червня 1944 р.

Із звільненням України Радянською Армією розпочався шостий період функціонування карткової системи. Слід зазначити, що ще від вересня 1941 р. у крупних містах СРСР почали впроваджувати картки на хліб і цукор, а в листопаді карткова система поширилася на м'ясні і рибні продукти, жири, крупу, макаронні вироби і ін. Продовольче постачання городян проводилося диференційовано. Встановлювалися 4 групи карток: для робітників, службовців, утриманців, дітей до 12 років. Крім того, ті, що всі працюють розподілялися на дві категорії залежно від значущості їх підприємств для оборони країни. Норма на хліб була денною, на решту продуктів - місячною. Робітникам, які забезпечувались по першій категорії, щодня можна було отримати 800 г хліба, по другій - 600 г, дітям і утриманцям - 400 г. У більшій мірі диференціювалися норми на інші продтовари. Працівники крупних оборонних заводів могли придбати у місяць 2,2 кг м'яса

або риби, 1,5 кг крупи і макаронних виробів, 600 г жирів. На інших підприємствах робочий пайок важив значно менше. У той же час, з осені 1942 р., керівництву підприємств надавалося право преміювати ударників і стахановців додатковим пайком. А, для тих, хто не виконав виробниче завдання, допустив запізнення на роботу або інше порушення трудової дисципліни, хлібна норма зменшувалася на 200 г. На території України використовувалися картки на українській та російській мові стандартної форми і захищені від фальшування водяними знаками (фото 31-35). Карткова система післявоєнного періоду була відмінена спеціальною ухвалою Ради Міністрів СРСР і ЦК ВКП(б) від 14.12.1947 р. одночасно з проведенням грошової реформи конфіскаційного типу.

Сьомий період функціонування споживчих карток пов'язаний з розпадом СРСР. Кінець 80-х років ХХ століття супроводжувався зростанням дефіциту майже на всі товари широкого споживання. Основними причинами виникнення ажіотажного попиту на товари були інфляція і вільна торгівля товарами як усередині, так і вивіз товарів за межі СРСР. З 1990 року повсюдно місцевими органами управління вводяться різні талони на продукти харчування і промислові споживчі товари за винятком хліба (цей факт свідчить про спекулятивний характер даного періоду). Були введені талони на такі товари першої необхідності як цукор, сірники, масло, мило, а також на товари ірраціонального попиту – горілчані і сигаретні вироби. Картковому розподілу підлягали промислові товари різні види одягу. Однак цього було не достатньо, оскільки грошова маса постійно зростала і розповсюджувалась від столиці СРСР, через більші міста до малих містечок вимиваючи товарні запаси. У зв'язку з цим розпочався процес упровадження в обіг купонів одноразового використання, які додавались до радянських карбованців з метою захисту споживчого ринку від некерованої експансії

грошової маси з Москви. Від листопада 1990 року в Україні почали використовувати “картки споживача” для придбання споживчих товарів, які характеризувались універсальністю, тобто слугували для усіх товарів. Перша серія “карток споживача” була випущена номіналами 50, 75, 100 і 200 карбованців, що складалась з купонів різних номіналів (1, 3, 5, 10, 25 карбованців) без серій на звичайному папері з імітацією водяних знаків. Друга емісія була випущена у грудні 1990 року, яка відрізнялась від першої наявністю серії з трьох літер, що відповідала початковим літерам назви області де знаходилась певна друкарня. Окрім територіальної ідентифікації, існуючі номінали “карток споживача” від грудня 1990 року доповнив номінал на 20 карбованців для забезпечення дрібними купонами споживчого ринку. Третій випуск купонів одноразового використання, від червня до грудня 1991 року характерний відсутністю року та серії. Картки споживача видавались населенню України разом із заробітною платою на підприємствах і організаціях, а непрацюючим - в органах місцевого управління. Для придбання товарів, окрім радянських карбованців необхідно було на суму ціни додавати купони шляхом вирізання їх ножицями з “картки споживача”, причому на предмети до 50-ти копійок купони не застосовувались. Отримані купони продавці погашали способом проколювання, а потім їх здавали в установи обслуговуючих банків разом з вирученою карбованцевою готівкою для контролю. З установ банків використані купони вивозили на фабрики де їх знищували. Таким чином завершувався цикл використання одноразових купонів. Сьомий період використання споживчих карток і продовольчих талонів в Україні закінчився введенням 10.01.1992 року перехідної валюти купоно-карбованців, які перейнявши на себе інфляційні процеси, дали можливість у вересні 1996 р. упровадити в обіг гривню повноцінну грошову одиницю України.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Виходячи з вищевикладеного дослідження можна зробити наступні висновки:

1) карткові системи розподілу продуктів виступають у всі часи як захист населення у надзвичайних ситуаціях, і дозволяють контроль за наявністю та споживанням продуктів першої необхідності;

2) використовувані раніше карткові системи розподілу товарів можна розділити на двох типів: соціальні і кастові. Перший тип використовується для захисту всього населення у надзвичайних ситуаціях, тоді як другий тип використовується правлячою верхівкою для захисту певної частки населення (касти), з метою нав'язування всьому населенню своєї волі. Цей тип карткової системи привів до голодомору в Україні (1931-33 рр.).

3) карткові системи в сучасних умовах виступають резервом управління великими містами (мегаполісами) на випадок надзвичайних подій. Існують три найбільш імовірні сценарії катастрофи мегаполісу: прорив гідротехнічних споруд, енергетична катастрофа, епідемія. Неминучі наслідки таких катастроф – продовольча криза, здолати яку можливо у застосуванні карткових систем забезпечення населення продуктами першої необхідності.

Саме такий підхід до досвіду використання споживчих карток в надзвичайних ситуаціях дозволяє здійснювати справедливий і керований розподіл при виникненні, наприклад, повені яка мала місце цього року в Україні. Використання споживчих карток унеможливить зловживання у надзвичайних ситуаціях при розподілі продуктів першої необхідності серед потерпілих.

Список використаної літератури:

1. *Китанина Т.М.* Война, хлеб и революция (Продовольственный вопрос в России. 1914 - октябрь 1917 г.). – Л., 1985.

2. *Кондратьев Н.Д.* Рынок хлебов и его регулирование во время войны и революции. – М., 1922.

3. *Рябенко П.Ф., Бутко В.И.* Полный каталог бумажных дензнаков и бон России, СССР, стран СНГ (1769-1999гг.) / Бонны Украины т. 2. – К.: Логос, 1999. – 41 с.

4. *Швец В.* Потребительские карточки в денежном обращении Украины в XX веке // Банкаускі веснік. – март 2008 г. – № 7(408) (спецвыпуск). – С.84-91.

5. *Швец В.* Емітенти грошей недержавного характеру на українських землях “Львівські нумізматычні записки”/ Науково-популярний часопис. – 2005. – № 2. – С. 26-29.

6. *Дэвис Р.У., Хлевнюк О.В.* Отмена карточной системы в СССР 1934-1935 годы // Отеч. история. – 1999. – № 5. – С. 87-108.

7. 33-й: голод: Народна Книга-Меморіал / Упоряд.: Л.Б. Коваленко, В.А. Маняк. – К.: Рад. письменник, 1991. – 584 с.

ШВЕЦЬ Володимир Євгенович – кандидат економічних наук, доцент кафедри обліку і аудиту Львівського національного університету імені Івана Франка